

„საკითხავ“ სიტყვის ისტორიისათვის*

საკითხავ-ი საკმაოდ ხანგრძლივი ისტორიის მქონე ქართული სიტყვაა, ძველ ქართულშივე ფართოდ გავრცელებული.

აგებულია ამ სიტყვისა ნათელია: საკითხავ-ი საობიექტო მიმღობაა მომავალი დროისა (ძღრ. იკითხავს, მკითხველი, მკითხავი...). ამავგ ფუძისაგანაა წაწარმოები, აგრეთვე, უთემისწინთ ვარიანტი საკითხი.

კითხ- ფუძეს, როგორც არნ. ჩიქობავა აღნიშნავს, შესატყვისი მოებოვება მეგრულსა და ჭანურში ქართულისებური მნიშვნელობით, სათანადო სვანური ფუძე კი არ ჩანს, ამიტომ ის ქართულ-ზანური ერთობის ეპოქის კუთვნილებად შიანიათ.

სულხან-საბას საკითხავ სიტყვა განუმარტავად აქვს შეტანილი „სიტყვის კონაში“ ლევიტელთა წიგნზე (მ,მ) მითითებით, სათანადო ადგილას იკითხება:

* წაკითხული მოხსენებად 1936 წლის 26 მარტს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტისა და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ერთობლივ სამეცნიერო სესიაზე „სენათმეცნიერო საკითხავები“, I, რომელიც არნოდ ჩიქობავას ხსოვნა მიეძღვნა.

საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა ქალაქში ხშირად ტარდებოდა გამოჩენილი მწერლისა თუ მეცნიერის ხსოვნისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესია, რასაც რუსულად чтения-ს უწოდებენ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტისათვის არაერთხელ მოუმართავთ წინადადებით, მონაწილეობა მიეღო ივანე მეშიანინოვისადმი მიძღვნილ ასეთ შეკრებებში. ერთხელაც (ეს იყო დაახლოებით თხუთმეტობლივ წლის წინ), როცა ინსტიტუტის სწავლულმა მდივანმა სამეცნიერო საბჭოს მორიგი ასეთი მომართვა გააკეთა, მის სესიის სახელწოდების თარგმანა გაუჭირდა. არნოდ ჩიქობავამ ხმადაზღა, თითქოს თავისთვის ჩაილაპარაკა: „შეიძლება ამისათვის საკითხავები გვექმარაო...“

წინამდებარე წერილის მიზანია წარმოადგინოს საკითხავ სიტყვის ისტორია, რათა იგი (შრავლობითი რიცხვის ფორმით) ახალი მნიშვნელობით, ე. ი. მემორიალური სამეცნიერო სესიის აღსანიშნავად დაბეჭდიდეს.

1 არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, ტფილისი, 1938, გვ. 292—293.

2 ს.-ს. თრბელიანი, თხზულებანი, ტ. IV, თბ., 1966, გვ. 35.

...და შეარტყა მსგავსად ქმნელებსა მისისა, და შეამტყიე იგი მით, და დას-
დვა სამკრეთა მით ზედა საკითხავი იგი და დააღვა საკითხავა მას ზედა გა-
მოცხადებამ იგი და ჭეშმარიტებამ.

აქ საკითხავი ძირითადი მნიშვნელობით ჩანს წარმოდგენილი:
„წიგნი“, „წერილი“, „თხზულება“ (რაც წაკითხულ უნდა იქნეს). ილია
აბულაძე სწორედ ამ ძირითად მნიშვნელობაზე მიუთითებს: „საკი-
თხავი წასაკითხი, წიგნი, სიტყვა... ეკლესიასა ჰქონან საღმრთონი
წიგნი: საკითხავნი მახარებელთანი და წინაწარმეტყუელთანი და
მოციქულთანი...“⁴

ნ. ჩუბინაშვილი თავის „ქართულ ლექსიკონს“ და „რუსულ-ქარ-
თულ ლექსიკონში“ ქართულ საკითხავს და კითხვას თარგმნის რო-
გორც чтение-ს... რასაკვირველია, მას მხედველობაში აქვს სიტყვის
ძირითადი და სალიტურგიკო მნიშვნელობა.

„ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ მიხედვით საკითხავ
სიტყვის ძირითადი მნიშვნელობებია: 1. რაც უნდა ჰკითხონ ან იკი-
თხონ, — შესაკითხი... 2. ვინც ან რაც უნდა მოაკითხონ, ვისი ან რი-
სი ამბავიც უნდა იკითხონ... 3. რაც უნდა წაკითხონ, კითხვითავე
განეუთენილი, — წასაკითხი“⁵.

ძველ ქართულში სიტყვა საკითხავი (უფრო მეტად კი — მისი
მრავლობითის ფორმა საკითხავნი) გვევლინება სპეციალურ ტერმინად.
ეს ტერმინი აღნიშნავს ხმით წასაკითხავ თემატურ ტექსტებს,
რომელთაც ახლდა საგალობლები (დასადებელნი, იბაკონი...):

და შემდგომად საკითხავისა ასწავა თქუზად აღელუა, ფსალმუნი იე
(ხინ. მრ. 71,14). და შემდგომად აღელუაჲსა მისცა მათ სახარება მათჲს თავისაჲ
საკითხავად (ხინ. მრ. 71,18). შევიდა გელესიად და ჰოვმთხუა მას წმიდისა სა-
ხარებინა საკითხავი, და ესა უფლისაგან, ვითარ-იგი ეტყუს მდიდარა მას...
(8. ცხ., 10,30). დალაჲთ ვის დაუქლიენ საკითხავი, მერმე გავე-სრულუზად
სცის (მატერ. II, 63,20).

როგორც კონტექსტებიდან ჩანს, ამგვარ საკითხავებად გამოყენე-
ბული იყო ბიბლიური წიგნები, მაგრამ იქნებოდა აგრეთვე საგანგე-
ზო საღვთისმეტყველო თხზულებები, კრებულები:

მეზაგრ სლვასა ზუპირით წმიდისა მამისა ეფრემის თქუნულთა საკითხავთა
იტყუდა გოდებით ტირილსა შინა (ხანძი. აზ, ათ, ა); საკითხავნი თქუნული
წმიდისა და ნეტარისა მამისა ზუენისა იოვანე ოქროპირისაჲ სატფურებისათვის
(ხინ. მრ. 217,2. იოვანეს თავის კვეთის საკითხავნი თქუნული წმიდისა და

3 მცხეთური ხელნაწერი (ნოსეს ხუთწიგნეული, ისო ნავე, მსაჯულთა, რუთი),
თბ., 1981, გვ. 234.

4 ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973, გვ. 359.

5 ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი (რუსული თარგმანითურთ), თბ.,
1961, გვ. 344; მისივე, რუსულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 1973, გვ. 650.

6 ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VI, თბ., 1960, გვ. 650.

ნეტარისა იოვანე შთაფარებულებიანისა კონსტანტინელ ეპისკოპოსისაჲ (ხინ. მრ. 216, 1—3).

დგებოდა ამგვარი საკითხავების შემცველი თემატური კალენდარული კრებულები: თათუნეი, სადღესასწაულონი...

არსებობდა საგანგებო სადღესასწაულო-საუქმო, სარიტუალო საკითხავები:

საკითხავნი წმიდისა ხუთშაბათისანი (ხან. მრ., 143). ჰოო პარაკეესა დიდსა ცხრა საკითხავსა შა ორი სკოხავი ესაიო წყლისა (იერუს. გან., 87,23). წელიწადისა საკითხავნი ძლიერსა ამის რიტორიკა შრომაჲთა თესათა შეენიერთა განმავრცელებლობითა შეამკნა (იოვ. ქსიფილი., 345,35). საკითხავნი წმიდისა განცხადებისანი, თქუმილი... (ხინ. მრ., 74,1). საკითხავნი წმიდათა მარხვათანი, თქუმილი... (ხინ. მრ., 100,1). საკითხავნი დღესა ვორციოთა აღებისა (ი. ბოლნ., 1,2). საკითხავნი ხარებისანი თქუმილი წმიდისა... (ხინ. მრ., 3, 1—2).

საღვთისმსახურებო კალენდრის შესაბამისად, ხშირად ამგვარი საკითხავები ეძღვნებოდა წმინდანთა, საეკლესიო მოღვაწეთა ხსენებას:

პარველ საკითხავი ოსმის (იერუს. გან., 94,33). მეხუთე საკითხავი პავლსი (იერუს. გან., 108,22). მეორე საკითხავი სოფონია წყლისა (იქვე, 95,9). წმიდათა ყრმათა ორთა ძმთა დავითისი და ტირიფანისი საკითხავი (მარტვ. დავით და ტირიფ., 178,2). საკითხავი ზაქარია წინაწარმეტყუელისა (ხინ. მრ., 141,3). წმიდისა იაკობ მოციქულისა და ძმისა უფლისა საკითხავი (ხინ. მრ., 55,1).

ამგვარი საკითხავების შინაარსი უმეტესად ნასაზრდოებია თვით აღრესატის ცხოვრების, მოღვაწეობის ამბებით („საკითხავი აბოსი“ ნიშნავს „აბოს ამბავს“). მაგრამ ყოველთვის აუცილებელი არ ჩანს საკითხავის შინაარსი წმინდანის ბიოგრაფიას ასახავდეს, ამა თუ იმ წმინდანის მოხსენიებისას სხვადასხვა შინაარსის ტექსტები, სხვადასხვა თხზულებათა მონაკვეთები იკითხება (ანალოგიური ვითარება დასტურდება დღევანდელ ღვთისმსახურებაშიც). ეს არის საკითხავ სიტყვის ტერმინოლოგიის ბუნებრივი გზა: იგი სცილდება კონკრეტულ მიზეზსა და მიზანს (ავტორსა და აღრესატს)⁷. ამრიგად, საკითხავი ხდება ზოგადი ცნებითი გამომხატველი ლიტურგიის ერთ-ერთი ელემენტისა. სწორედ ამ პროცესის დასასრულს უნდა მოასწავებდეს მრავლობითის ფორმის საკითხავნი-ს შემთავსებელი ძალის დაკარგვა მოხმობილ მაგალითებში:

7 შდრ. მინიშება: „უწყოდე, რაეთუ ამის საკითხავისა მიზეზია იოანე“ (ეფრ. მც. უწყ. ნოქც., 3,18).

8 სამწუხაროდ, ეს ტერმინი ასე ფართოდ აღარ გამოიყენება და არქაიზმადღა ჩანს თანამედროვე საღვთისმეტყველო ტერმინოლოგიაში.

9 ებ-იანი მრავლობითი იშვიათად გვხვდება: „მშინ დასხნა წმიდამან ეფრემ საკითხავები მრავალი ეგვბტეს შინა“ (მცნ. 222,37).

საკითხავნი თქმული წმიდისა და ნეტარისა მამისა წუენისა იოვანე
ოქროპირისა სატფურებისათვის (სინ. მრ., 217,2). იოვანეს თავის კვეთის საკითხ-
თხავნი თქმული წმიდისა და ნეტარისა იოვანე მთავარეპისკოპოსისა (სინ. მრ.,
216,1—3) ...მაშა იკითხვედ ამით საკითხავთა მისთა, რომელი დაწერა მწვა-
ლებელთათვის (მ. ცხ. 226, 20—21). საკითხავნი ხარებისანი თქმული წმიდი-
სა... (სინ. მრ., 3,1—2). საკითხავნი წმიდისა განცხადებისანი, თქმული...
(სინ. მრ., 74,1). საკითხავნი წმიდათა ჰარხვითანი, თქმული... (სინ. მრ., 100,1).

ამგვარად, შეიძლება ითქვას, რომ ქართულ ლიტურჯიკაში სიტყვა
საკითხავნი (საკითხავი) სპეციფიკური ტერმინის ფუნქციით არის აღ-
ჭურვილი — აღნიშნავს ცნობილ პირთა და მოვლენათათვის მიძღვ-
ნილ თემატურ თხზულებებს, საღვთისმსახურებო კალენდარულ ტექს-
ტებს...

ბუნებრივია, თუ მას მნიშვნელობის შემდგომი გაფარდობებით მი-
ძღვნით სამეცნიერო სესიათა აღმნიშვნელ ტერმინად გამოვიყენებთ.

საკითხავ სიტყვის შესატყვის სიტყვათა მნიშვნელობის ანალო-
გიური განვითარება სხვა ენებშიც დასტურდება.

რუსულში чтение, чтения „კითხვის“ მნიშვნელობითაც იხმარე-
ბა, ლიტურჯიკაში გამოყენებული ტერმინიც არის და მემორიალური
სამეცნიერო სესიების აღსანიშნავადაც გვხვდება (Ломоносовские чтения,
Потемневские чтения, Мещаниновские чтения, Вишegradовские
чтения... Пушкинские чтения, Горьковские чтения...).

გერმანულში Lesung, Lesungen სიტყვის ანალოგიური მნიშვნელობე-
ბი დასტურდება (მათ შორის ჩვენთვის საინტერესოა: Lomonossov-Lesun-
gen, Pavlov-Lesungen...).

ქართული მასალის ანალიზი და სხვა ენებში საკითხავ სიტყვის მნი-
შვნელობის განვითარების ტენდენცია საშუალებას გვაძლევს რეკომენ-
დაცია მივცეთ საკითხავ სიტყვას (ყრძოდ, მის მრავლობითი რიცხვის
ფორმას — საკითხავებ-ი), როგორც ტერმინს, მიძღვნითი, მემორიალურ-
ი სამეცნიერო სესიების აღსანიშნავად (მაგ., არსოლდ ჩიქობავას
საკითხავები). შეიძლებაოდა წარიანა მრავლობითი გამოგვეყენებინა:
საკითხავნი.

წერილი გვსურს დავასრულოთ ერთი ნაწყვეტით ლიტურჯიკაში
განსაკუთრებით დაფასებული ეფრემ ასურის ცხოვრებიდან:

„მაშინ წმიდა ეფრემ მიემსგავსა დავით წინაწარმეტყუელსა და
გამოთქუნა ასურგასისი საკითხავი წინა-აღდგომად მათა, რამთა
განაქარგნეს სიტყუანი მათნი შეწევნითა ღმრთისადათა და ძალითა სუ-
ლისა წმიდისადათა, რომელი დამკვდრებულ იყო მის შოვრის, და ვი-
თარ შეენოდა ეკლესიასა, რაჟამს იტყვედ მას შინა ესე სიტყუანი
ტბილნი. და ესე მათ ჟამთა იყო, რაჟამს იყო ბრძოლად ძლიერი ეკ-
ლესიასა ზედა. ხოლო ნეტარი ესე განვიდა ბრძოლად მტერისა, რო-

მელმან-იგი წარტყუნნა ნათესავნი კაცთანი მაცთურებითა და ზაკუებითა. და რომელსა უნდეს, რამთა იხილოს ბრძოლაჲ წმიდისა ამის მოლუაწისაჲ ქეშმარიტისაჲ და დიდებაჲ მოძღურებისა მისისაჲ, მაშა იკითხვედ ამთ საკითხავთა მისთა, რომელი დაწერა მწვალებელთათჳს. არაოდეს მოეწყინა და არცა სულმოკლე იქმნა ყოველადვე, არამედ სულგრძელებითა ჰბრძოდა მოძღურებასა მას საცთურებისასა და დაწერნა კუალად წიგნებში, რომელთაჲ არა არს რიცხჳ [ბერძულად და ასურულად] და განვდა ამბავი მისი ყოველსა ქუეყანასა...“ (შ. ცხ., 226, 12—24).

ეფიქრობთ, საკითხავ სიტყვის არსსა და არნ. ჩიქობავას პიროვნებასაც ეს ნაწყვეტი კარგად წარმოაჩენს.